

Ebbe a sorozatba illeszkedik bele a szegedi Egyetemi Könyvtár két – máig publikálatlan – kártya- emléke. Az egyik hat példányban három különböző, színezetlen fametszeti ívtörödéket tartalmaz.⁴⁰ A tők III-as szalagornamentikájában olvasható évszám szerint 1580-ban készültek, a mellékelt ceruzás feljegyzés pedig arra utal, hogy eredetileg egy frankfurti nyomtatvány kötéstábláját erősítette. A töredékekből a teljes kártyaív körülbelül egynegyede rekonstruálható. A színjelzések rajzolata, illetve a kártya ikonográfiája (címer, dobókocka és állatok, mint például kutya, róka, szarvas és tyúk) meglepő rokonságot mutat az Iparművészeti Múzeum bécsi kártyájával.

A bevezetőben említett, ugyancsak német színjelű kártyatöredék⁴¹ a közelmúltban került elő a *Flores Bibliae sive loci communes* című, 1585-ben Lyonban megjelent mű elülső és hátsó könyvtáblájából. A kötés ezek szerint nem a nyomtatás helyén, hanem valahol német nyelvterületen készült, de az sem lehetetlen, hogy a német kártyajelzés francia földön is hódított. A töredék három ívrészletből áll, ezek összesen kilenc csonka kártyalapot tartalmaznak, köztük a makk V-et, VIII-at és IX-et. Hogy a lapok tartósságát biztosítsák, az ívekre további két réteg papírt ragasztottak, a hátoldalt pedig kazettás virágmintával látták el. Ez utóbbiról tudni kell, hogy a lapok hátoldalát eleinte díszítőelem nélkül, üresen hagyták. Mivel a kártyát így könnyen meg lehetett jelölni, a későbbiekben különféle mintákkal – csillagokkal, pontokkal, körökkel, vonalrácsokkal stb. – díszítették. Maga az ábrázolás egyébként – a növényi ornamentikától eltekintve – kifejezetten puritán és primitív, ehhez hasonlót még a legrégebbi kártyalapok között sem találunk. A teljesség kedvéért tegyük hozzá, hogy a kártyalapokkal együtt egy üres lapot is kötöttek a táblába, amelyen – Pelbárt Jenő vízjelkutató szíves közlése alapján – sasos címert ábrázoló vízjeltöredék látható. A rajzon a vízjel alsó felének a címerpajzs alatti része látszik, azaz a sas két lába, amely 4–4 karomban végződik, köztük pedig a sas jellegzetes farktollazata. A Magyar Vízjel Adatbank sokezer hasonló címer-vízjellel összevetve elmondhatjuk, hogy ez a vízjeltöredék – elsősorban a méret és a rajzi jellegzetességek alapján – a délnémet, bajor papíripar sajátja. Hasonló farktollazatú címer-vízjel két bajor papírmalom használt a működése során: az 1312-ben alapított kaufbeureni papírmalom és az 1468-ban alapított Kempten im Allgäu-beli papírmalom. Mindkét műhely vízjelváltozata többször előfordul 1576–1584 között a magyarországi papíryanag adatbankjában.⁴² Ennek a papírlapnak az állaga és bordázata azonban különbözik a kártyalapokétól. Így talán nem tévedünk, ha azok keletkezési idejét – főként a kezdetleges ábrázolás miatt – ennél korábbra, óvatos becsléssel a 16. század elejére tesszük.

VARGA ANDRÁS

Magyar könyvek Bécsben. Összefoglalásomban magyar szerzőknek a 19. század első felében Bécsben megjelent műveit kívánom számba venni. Összesen mintegy másfélszáz címről van szó az 1801 és 1850 közötti évekből az Országos Széchényi Könyvtár nyomdakatalógusa alapján. Csak azokat a fontosabb kiadványokat szeretném bemutatni, amelyekből nyilvánvalóvá válik, milyen típusú kiadványokat jelentettek meg magyarok Bécsben, és jellemzően kikből tevődött össze a magyar szerzők köre. A magyar szerkesztők bécsi munkálkodásával, az itt megjelent periodikumokkal

⁴⁰ SZTE EK RT 16.

⁴¹ SZTE EK RT 17.

⁴² Itt mondunk őszinte köszönetet Pelbárt Jenőnek a szíves adatközlésért.

most nem foglalkozom.¹ A 19. század elején Bécs különleges közvetítő szerepet töltött be a szellemi-művészeti életben, több magyar író élt és alkotott a városban.² A Polizei Zensur-Hofstelle még a század elején is szigorúan figyelte a Habsburg Monarchián belüli könyvforgalmat, azonban a Szent Szövetség meggyengülése, az 1825-ben összehívott országgyűlés után a 30-as években az erőteljesebbé váló polgárosodással a könyvkultúra is fejlődésnek indult.³ Így a Bécsben élő magyar írók is megtalálták a kapcsolatot a műveiket gyakran éveken át nyomtató nyomdászokhoz, többek között a legtöbbször foglalkoztatott Anton Haykulhoz, a Mechitaristák nyomdájához és Anton Pichlerhez.

Mielőtt a nyomdákat, amelyek magyar szerzők műveit nyomtatták, sorra venném, néhány magyar szerzővel kiemelten kívánok foglalkozni. A számos néhány oldalas alkalmi kiadványra, a császárt, illetve a császári családot dicsőítő költeményre, szentek tiszteletére íródott versekre és az egyházi beszédekre nem térek ki.

A Bécsben élő és működő magyarok közül mindenekelőtt kiemelendő Márton József (1771–1840) tevékenysége. Márton Görög Demeter hívására 1801-ben ment Bécsbe magyar nyelvtanárnak, 1806-tól a bécsi egyetem rendkívüli tanára és a testórság nyelvoktatója volt. 1827 és 1834 között szerkesztette a *Magyar Kurir* című lapot, majd 1832-től 1834-ig melléklapját, a *Sokfélélt*. Márton foglalkozott a magyar nyelv elméleti kérdéseivel, magyar nyelvtanok, nyelvkönyvek, olvasókönyvek összeállításával, német nyelvtanok és olvasókönyvek, valamint szótárak szerkesztésével.⁴ Mindezek a munkák igen keresettek és sikeresek voltak, s ezt bizonyítja, hogy némelyik több kiadást is megért. Ilyen például a Haykulnál nyomtatott *Német grammatika egy német olvasókönyvel egygyütt* [!] 1802-es 2. kiadása, amely 1846-ig 15 kiadást ért meg, később *Német grammatika, ahoz* [!] *tartozó grammatikai gyakorlásokkal, egy új német olvasókönyvel együtt* címen. Bauernál 1823-ban nyomtatott a háromnyelvű *Német-magyar-deák lexicon*. Nyelvtörténeti, de egyben leíró nyelvészeti és pedagógiai munkája 1830-ban látott napvilágot Haykulnál *Értekezés a magyar nyelv eredetéről, természeti tulajdonságairól, kimívelhetése, fundamentumos tanulása és könynyű tanítása legjobb módjáról*. 1831-ben jelentette meg (Anton Pichler nyomtatta) *Praktische ungrische Sprachlehre für Deutsche, nebst dazu gehörigen Aufgaben und Uebungsstücken so wie auch mit einem ungrischen Lesebuche* című, német anyanyelvűeknek szánt magyar nyelvtanát. Márton megírta „főnökének” és tanítómasterének, az 1833-ban meghalt térképész, író, lapszerkesztő és mecénás Görög Demeternek az életrajzát (*Görög Demeter...élelteirása, és a magyar literatura előmozdítása által ...szerzett érdemei*. Béts, 1834. Haykul ny.) 1801 és 1834 között litográfiai intézetet vezetett.⁵ Még 1840-ben, halála évében is kiadott Márton egy magyar olvasókönyvet a magyar nyelvet tanulók számára (*Gyönyörködtetve tanító magyar olvasókönyv különösen a magyar nyelvet tanulók számokra*).

Márton József saját műveinek megjelentetése mellett felvállalta az 1805-ben elhunyt Csokonai megismertetését, munkáinak kiadását. Az ő kiadásában látott napvilágot 1813-ban első alkalommal teljességre törekedve Csokonai Vitéz Mihály *Poétai munkáinak* négy kötete, igen szép, biblio-

¹ Lásd erről bővebben: *A magyar sajtó története. I. 1705–1848*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979., valamint FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *Buchwesen in Wien 1750–1850* című munkáról írt könyvismertetésemben foglalkozom a Bécsben működő magyar szerkesztőkkel, a magyar lapokkal. = Magyar Könyvszemle (125.) 2009. 1. sz. 140–144.

² MIKÓ Pálné: *Marseillaise és Gotterhalte. Találkozás Márton Józseffel*. Bp. 1986. 36.

³ KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Bp. 1997. 83–84.

⁴ MIKÓ Pálné: *i. m.* (2. jegyzet) 67.

⁵ FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *Buchwesen in Wien 1750–1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*. Wiesbaden, 2008. 125.

fil kivitelezésben, rézmetszetekkel, kottákkal. Az 1. kötet a *Békaegerhartz* (Homérosz „Iliász”-ának paródiáját, az osztrák felvilágosodás nagy költője, Aloys Blumauer /1775–1798/ német közvetítése után) és a *Dorothy, vagyis a dárnok diadala a fárságon* című vígposzt, a 2. kötet a Lilla-verseket, valamint Ewald Christian von Kleist *A tavasz* (Der Frühling) című versciklusának Csokonai által készített fordítását tartalmazta. A 3. kötet Lilla-verseket, valamint ódákat foglalt magába, a 4. kötetben a *Diétai magyar múza* és az *Alkalmatosságra írt versek* találhatók. Szintén Márton adta ki *Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkáit* két kötetben 1816-ban, de ezt már a Pichler nyomdában nyomták. Csokonai bécsi utóéletéhez kapcsolódik, hogy Némethi Nagy János (18–19. sz.) 1818-ban kiadta Haykunnál *Értekezés Csokonai V[itéz] Mihály életéről... és Csokonai munkájának kritikai megítélteséről Kölcsey Ferenc által...* című könyvét. Az egyetlen műve alapján pusztán nyilvántartott, de különben az irodalomtörténet által nem ismert Nagy János Kölcseynek Dombly Márton 1817-ben megjelent Csokonai-kiadása kapcsán Csokonait a *Tudományos Gyűjteményben* „eredetiség- és értelemlékiesség”-e miatt elítélő cikkére⁶ válaszként íródott könyvében Csokonai védelmére kel, Csokonait a „magyar poezis Hectorának” nevezi, megállapítja, hogy Csokonai „originalis poeta”, és dicséri a költőnek a népnyelvből vett, „provincialis” kifejezéseit.

Márton József mellett bátyja, Márton István (1760–1831) filozófus, a pápai református kollégium, illetve főiskola tanára, a magyar nyelvű oktatás úttörője, Pichlernél 1817-ben jelentette meg a nagy vitát kiváltó *Keresztény morális kis katekizmus a helvétziai vallástétellel megegyezőleg a magán olvasóknak számokra...* című munkáját, majd öccse segítségével kiadta a vitairatait 1818-ban *Márton István Prof[esszor] tiszt[eleles] úrnak Ker[esztyén] morális katekizmus nevű munkájára írt [!] recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve* címmel.

Egy másik fontos személy a kortársak köréből Pethe Ferenc (1763–1832) mezőgazda, a *Vizsgálódó Magyar Gazda* című folyóirat szerkesztője, aki 1814-ben még egyszer próbálkozott Bécsben magyar nyelvű gazdasági szaklap kiadásával, ez a *Nemzeti Gazda* volt, amelyet Haykul nyomtatott, 1816-tól Pethe hazavitte a lapot Pestre, ahol aztán egészen 1827-ig létezett tovább. Pethe állattenyésztési szakkönyvei a Nemzeti-Gazda-Hivatal kiadásában jelentek meg több részletben Haykul nyomtatásában 1814-ben. Ezek: *A pallérozott mezei gazdaság. Szarvasmarhatenyésztés, Juhtenyésztés, Házi majorság vagy disznó-, s aprómarhatenyésztés, Méh-tenyésztés*. 1815-ben látott napvilágot az ő fordításában és jegyzeteivel Davy Humphrey *A földművelési kémia gyökere* című munkája. 1815-ben jelentette meg tankönyvét *Természethistória és mesterségtudomány a tanítók' és tanulólok' szükségekre...* Mindezek a szakkönyvek szerves részét képezték a reformkor egyebek mellett a magyar mezőgazdaság modernizálását célzó törekvéseinek. Pethétől ezeken kívül megjelent még Haykunnál 1812-ben a *Mathesis* című szakkönyv. Pethe korábban egy ideig a keszthelyi Georgianban tanított matematikát, mezőgazdaság ismereteket és gazdaságtant.

Gróf galántai Fekete János (1810–1892) kataszteri számtiszt, gazdatiszt, aki 1848 előtt többek között Bécsben nevelősködött, itt adta ki Anton Straub özvegye nyomdájában *Gyorsszámító. A' szóvali számítás tanításának módja, gyermeki értelemez alkalmazott egyszerű példákban és szabályok szerint* (1843), valamint *Képes számkönyv* című, angolból fordított számtankönyvét gyermekek számára (2. kiadás 1845). Tőle származik a *Törték* (1845) és a *Szegény gyermekek könyve*, ez utóbbi a Straub és Sommer nyomda 1847-es terméke. A Mechitaristák nyomtatták 1847-ben *Német nyelvész* címmel gyermekek számára írt nyelvtankönyvét. Itt jegyezzük meg, hogy a Bécsben nyomtatott könyveken a nyomda neve mindig magyarra fordítva szerepel; így például: Pichler Antal betűivel, Nyomtatott a Mechitaristáknál, vagy a Mechitarista atyák betűivel (Buchdruckerei der Mechitaristen-Congregation), a cs. k. Álladalmi nyomda betűivel, Udvari és Álladalmi

⁶ MIKÓ Pálné: *i. m.* (2. jegyzet) 146–147.

Nyomda (Hof- und Staatsdruckerei), Siket-némák nyomdája a Taubstummennstitut k. k. Buchdruckerei helyett, illetve a Straussnő az Anton Strauß sel. Witwe megfelelőjeként.

A '48-as év sok magyar szerző politikai brosrájának bécsi megjelentetését hozta magával. Így a Bécsben élő Töltényi Miklós *Hű tükre a megbukott cancellaria, helytartótanács és kamara hivatalnokainak* címen tette közzé a kompromittálódott személyek névsorát, amelyet Jaspár-Hügel és Manznál nyomtatott.⁷

Nézzük azonban most sorban nyomdák szerint a Bécsben nyomtatott magyar műveket. Az 1804-ben alapított Állami Nyomdában nyomták 1808-ban az *A császári és királyi ármádia számára készített hadi cikkek* című 16 oldalas füzetkét, az 1830-as években az Erdélyi Nagyfejedelemség Országgyűlésének ideiglenes ügyrendtartását német, magyar és román nyelven. 1845-ben jelent meg a *Hivatalos műszótár*, 1849-ben a bírósági perrendtartás szabályait rögzítő *A Magyarországon ideiglenesen behozandó bírósági szerkezetet és perrendtartást tárgyzó határozatok*. 1850-ben tették közzé a csendőrség szolgálati rendjét: *Szolgálatutasítás az országos csendőrség számára*. A jogrendszer szerkezeti átalakításához kapcsolódik az *Ideiglenes rendeletek a magyarországi igazságügyi szerkezet tárgyában*. Végül egy összefoglaló irodalomtörténeti munka, Toldy Ferenc *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt* (1850) magyarul és németül. Toldy 1850-ben lett az esztétika és az egyetemes irodalom magántanára a pesti egyetemen, ez a kisebb munkája később megjelent magyar irodalomtörténete előtanulmányának is tekinthető. Az 1835 és 1857 között működő neves nyomdász Anton Benko⁸ nyomdájának terméke Zimmermann Jakab (1808–1878) piarista pap, tanár, tankönyvíró legfontosabb munkája, az első magyar iskolai irodalomtörténet: *Magyar irodalom* (1843). Ő szintén bécsi tartózkodása révén – 1840 és 1845 között a Theresianumban a magyar nemes ifjak nevelőjeként a magyar nyelv és irodalom tanáraként – került kapcsolatba a bécsi nyomdával.

Feltétlenül említést érdemel Ponori Thewrewk József (1793–1870) költő, publicista, műkedvelő régiség- és történetbúvár 1849-ben Benkonál megjelent *Adalék az 1848-1849-ik évi magyar forradalomhoz* című pamfletje. Ő nem élt Bécsben, konzervatív gondolkodás jellemezte, a szabadságharc leverése után támada többek között Széchenyit és Kossuthot, sikrászállt a cenzúra megtartása mellett. Anton Doll nyomdájában jelent meg a jezsuita Baróti Szabó Dávid (1739–1819) Vergilius *Aeneis*ének fordítása 1810-ben. Dankovszky Gergely Alajos (1784–1857) főúri családnál volt nevelő, több a császárt köszöntő, vagy a császári családdal kapcsolatos alkalmi költeménye között egy I. Ferenchez írott, 1814-ben a Camesina-nyomdában nyomtatott verse látott napvilágot Bécsben.

1835-ben ismét a Bécsben tanító magyar tanárok egy művere bukkanunk. Kis Pál (1793–1847) apát-kanonok, a Theresianum oktatója, a bécsi egyetemi könyvtár munkatársa ebben az évben jelentette meg az egyik legnagyobb bécsi nyomdavállalkozás, a Gerold-családi nyomda alapítójánál, Carl Geroldnál 1835-ben *A magyar literatura remek darabokban* című tankönyvét. Egy szép kiállítású könyv, a kevésbé ismert Cappi nyomdából Bikessy-Heinbucher József (1767–1833) pozsonyi születésű, Bécsben mint katonatiszt a mérnöki akadémián tanult festő és térképrajzoló által metszett *A magyar és horvát ország leg nevezetesebb nemzeti öltözékek gyűjteménye* című, a Staatspatriotismus jegyében fogant, a birodalom népviseleteinek sokszínűségét bemutatni kívánó reprezentatív és néprajzi értékű munkája 1816-ból. A bécsi születésű Adolph Friedrich Richter (1808–?) kétnyelvű *Magyar-német és német-magyar zsebszótár*at tett közzé 1836-ban a bécsi Haaz nyomdában.

⁷ RÓZSA Mária: *Miklós Töltényi – ein vergessener ungarischer Journalist im Revolutionsjahr 1848*. In: „das rechte Maß getroffen”. *Festschrift für László Tarnói zum 70. Geburtstag*. Berlin–Bp. 2004. 125–134.

⁸ FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *i. m.* (5. jegyzet) 17.

Dóczy József (1779–1856) Heiligenkreuzban élő és a növendékeket magyarul tanító ciszterci szerzetes fő munkája a 12 kötetes 1829-ben és 1830-ban Haykunnál nyomtatott *Európa tekintete jelenvaló természeti, miveleti, és kormányi állapotjában*, valamint magyarországi topográfiai, országismereti kötete: *Magyar ország tekintete, jelenvaló és természeti, miveleti és kormányi állapotjában* (ebben Magyarországot mutatja be föld-és vízrajzi, történeti tekintetben), és ehhez kapcsolódik a mutatókötet *Magyar ország tökéletes mutató könyve* (mindkettő 1830-ban Haykunnál).

A már említett Zimmermann Jakab fordított le németből egy technikatörténeti újdonságról szóló rövidke írást: *Daguerre képei elkészítése módjának leírása* (Friedrich Hagenauer nyomdája, 1840). Ezt a fényképezési eljárást Daguerre 1839-ben fejlesztette ki, így a német közvetítésen keresztül hamar eljutott Magyarországra is az új eljárás bemutatása.

Báróti Sándor (1735–1809) a testőrírók egyike. Azok közé tartozott, akik a német, francia művek lefordításával a felvilágosodás és a polgáriásodás ügyét igyekeztek előbbre vinni. Nevéhez fűződik az egyetlen magyar nyelven megjelent alkímiai munka: *A' mostani Adeptus vagy is a' szabad kömivések valóságos títka*, amelyet 1810-ben adott ki Haykunnál. A könyv egy francia forrás (*L'adepte moderne, ou le vrai secret des franc-maçon*) alapján készült német változat (*Der neue Goldmacher, oder das wahre Geheimnis der Freymaurer*) fordítása. Báróti a könyv elé 70 oldalas előszót írt. A nagy gonddal és tudással összeállított iratban igyeckszik e tudományt megvédeni a kételkedőkkel szemben. Ismerteti az alkímia lényegét, elméletét és áttekinti fejlődését a régi görögöktől a kortárs szabadkőműves alkímistákig. Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) az első Habsburg uralkodóról, I. Rudolfról szóló hőskölteményét (*Rudolphias, az az A' Habsburgi I. Rudolf császár' viselt dolgainak egy része...*) 1817-ben nyomtatta Haykul.

A Mechitaristák nyomdája máig létezik; keletkezéstörténete, hogy 1811-ben Bécsbe települt menekült örmény katolikus szerzetesek alapították. A nyomda a Hof- és Staatsdruckereinek volt erős konkurense,⁹ magyar szempontból az egyházi beszédek kivül említésre méltó egy 1834-es örmény-magyar ábécés könyvecske és Mórocz Ferenc (19. sz.) *Francia nyelvutana* szintén az ifjúság számára. Róla Szinyei sem tud többet, minthogy győri földbirtokos volt, aki hosszabb ideig élt Franciaországban.

Az egyik legjelentősebb bécsi nyomda, amely sok magyar könyvet adott ki, Alois Pichler nyomdája volt. Az idegen nyelvből fordított munkák közül Pichlernél jelent meg Friedrich Justin Bertuch (1747–1822) kétnyelvű, gyermekeknek készült természettudományi ismeretterjesztő műve *Természethistóriai képeskönyv az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére – Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend* (új, bővített kiadás, 1805), amelyet, – bár neve a kötetben nem szerepel – Márton József fordított. Bertuch gazdagon illusztrált, gyermekeknek szánt ismeretterjesztő műve 1790 és 1830 között látott napvilágot tizenkét kötetben. Bertuch alapította 1785-ben az *Allgemeine Literatur Zeitungot*, kapcsolatban állt többek között Wielanddal, saját nyomdát, papírmalmot is üzemeltetett; nem annyira saját írói tevékenysége révén alkotott maradandót, mint inkább iniciátor, ötletadó és gazdasági hatalommal rendelkező támogató.

Sándor István (1750–1805), korábban egy ideig Bécsben élő író, bibliográfus, aki Kazinczyval és Révai Miklóssal is kapcsolatban állt, vaskos kötetet adott ki Pichlernél 1808-ban *Toldalék a magyar-deák szókönyvhez* címen. Jakobb Glatz (1776–1831) 1804 és 1817 között Bécsben élő evangélikus lelkész és egyházkerületi tanácsos a szerzője az 1817-ben, a reformáció háromszáz éves évfordulójára írt kötetnek, amelyben bemutatja városok, helységek szerint a Habsburg birodalomban megtartott ünnepi eseményeket. Glatz legfőbb érdeme az újonnan alapított bécsi protestáns teológiai intézet szervezése, ezenkívül több munkát írt a hitújítás magyarországi történetéről. Pichler nyomtatta Benyák Bernard József (1745–1829) piarista pap, egyetemi tanár verseit 1820-ban báró

⁹ FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *i. m.* (5. jegyzet) 129–130.

Révay Nepomuk János költségén. Pigay Antal fordításában látott napvilágot 1820-ban Gilles Vauge *Értekezés a keresztény reménységről a lélek-tsüggedtsége, bizodalmatlansága és felesleges félelme ellen...* Székács József kiadásában jelent meg a Magyarországi Evangélikus Egyház névtára. A Márton Józseffel kapcsolatban álló, szintén Bécsben nevelősködő Igaz Sámuel (1786–1826) színdarabokat, verseket, leveleket tartalmazó gyűjteménye *Zsebkönyv* címen került kiadásra 1821-ben. Tacitus munkáinak (*Dialogus de oratoribus*) fordítása érdemel még említést (első kötete jelent csak meg) Baritz György fordításában, melyet 1822-ben Pichlernél nyomtattak. Az iskolai tankönyvek sorába tartoznak Nagy Károlynak a művei *A ki számító* (Rohrmann-Schweigerd, 1837), valamint *A kis geometra* (2. kiadás, Rohrmann, 1838.). Magyar nyelvkönyv a két nyelvet már címében érdekesen összekapcsoló: *A magyar úrfi, oder die Kunst in 46 Stunden gut ungarisch verstehen, sprachen und schreiben zu lernen*, melynek szerzője Schuster János Traugott (1810–1873) medgyesi evangélikus gimnáziumi tanár (Schmidt 1838). 46 óra alatt megtanulni magyarul egyszerűen képtelenség, de Schuster egy rövid bevezető után magyar–német szöszedetet, majd egy napokra és témákra lebontott óratervet ad könyvében.

Az 1820 és 1849 között működő Johann Paul Sollinger nyomdája az egyik legjobb bécsi nyomda volt, képesítését Anton Straußnál nyerte, kiváló fametsző volt, betűöntődével is rendelkezett, kiadóként is tevékenykedett.¹⁰ 1838-ban itt nyomták Ramóczy Valerián (1807–1864) bencés paptanár magyar–német, német–magyar *Nemzeti iskolai szótárát* két kötetben. Vállas Antal (1809–1869) matematikus, természettudományi író, tanár, az Akadémia tagja, aki 1851-ben Amerikába emigrált, könyvét, *Az égi és földtekék' használata* címen 1840-ben Sollinger nyomtatta.

Leopold Sommer, aki nagynénjének, Anton Strauß özvegyének volt először a társa, 1848 és 1868 között önállóan működtetett nyomdát. Itt nyomták A „Pesti Jólétő Asszonyi Egyesület” 1817-től 1833-ig tartó tevékenységéről szóló beszámolót, Piringer Mihály (1763–1840), Bécsben élő császári és királyi udvari tanácsos, történész magyar nyelvtanát (*A magyar nyelvnek fényre bocsátott ágazati*, 1833), amelyet maga a szerző fordított németből magyarra, valamint 1850-ben Magyarország illeték- és bélyegtörvényét. A napoleoni háborúktól egészen a biedermeier időkig egyike volt a lekválőbb és legnagyobb teljesítményt nyújtó bécsi nyomdáknak a Strauß-féle nyomda, amelyet az alapító, Anton halála után, özvegye vitt tovább.¹¹ Az ő „magyar szerzői” közül Gévay Antal (1796–1845) két munkája emelendő ki. Gévay Antal történétíró, orientalista, 1827-től Bécsben élt, ott is halt meg, császári és királyi udvari levéltáros lévén ő azon magyarok egyike, akik állami hivatalt töltöttek be a császárvárosban. Az egyik kötete az 1627. évi szónyi békekötés dokumentumait tárja fel és közli őket latin, magyar és török nyelven (1837). Másik munkájában, *A' budai pasákban* (Strauß, 1841) szintén ezt a korszakot választotta témájául. Gondol Dániel (1815–1891) szintén Bécsben nevelősködött, a szabadságharc leverése után vidéken bujdosott. Az ő *Magyar nyelvtanát* már a Sommerrel társult Strauß-özvegnél nyomták 1845-ben.

A Siket-Némák nyomdájában (Taubstumeninstitut k. k. Buchdruckerei, melyet II. József a süketnémák foglalkoztatása céljából alapított 1779-ben¹², nyomtatták a Bielek László (1744–1806) piarista pap által fordított *Vér szeme a religiónak, s vele járó erköltsi tudománynak* című teológiai munkát.

A Budán született és a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult, majd a 40-es, 50-es években Bécsben rendszeresen kiállító Weixelgärtner Ede (1817–1873) az alkotója a *Nevezetes tájképek magyarországi romok és kastélyokról – Ansichten ungarischer Ruinen und Schlösser* című album-

¹⁰ FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *i. m.* (5. jegyzet) 183.

¹¹ FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *i. m.* (5. jegyzet) 190–191.

¹² FRANK, Peter R.–FRIMMEL, Johannes: *i. m.* (5. jegyzet) 192.

nak. Decsy Sámuel (1742–1816) és Pántzél Dániel (1759–1827) a szerzője a nyomda nevének feltüntetése nélkül, 1801–1802-ben nyomtatott *A mezei gazdaságot tárgyzó jegyzések* című háromkötetes mezőgazdasági szakkönyvnek. Ők mindketten azok közé a magyarok közé tartoztak, akik Bécsben élve sokat fáradoztak a magyar nyelv és irodalom megismertetésén és terjesztésén. Ebben különösen nagy szerepet játszott a Decsy által alapított és 27 éven át szerkesztett *Magyar Kurir* című lap, amelynek Pántzél volt a társszerkesztője, majd Decsy halála után egyedüli szerkesztője. Végezetül még egy grammatika: Császári Losy Pál (1771–1823) református lelkész, tanár *Deák grammaticája* iskolai használatra magyar nyelven, 1804-ben nyomdanév nélkül jelent meg.

Összefoglalólag megállapíthatjuk tehát, hogy a Bécsben nyomtatott magyar könyvek főként a szótárak, tankönyvek köréből kerülnek ki, vagy a Staatspatriotizmus jegyében a soknemzetiségű Habsburg birodalom nemzeteit bemutatni kívánó országismereti munka, némelyik igen szépen illusztrálva. A Bécsben megjelent könyvek sorában ezeken kívül található a magyar jogrendszer szervezeti átalakításához adalékkul szolgáló munkák, valamint a mezőgazdaság modernizálásának egyes részterületeit – szintén a reformszelmék jegyében – bemutató szakpublikációk.

ROZSA MÁRIA

Hunyady József könyvkötőművész egyik munkája Kolozsváron. Hunyady József (1907–1983) szakírói tevékenysége ismert a könyves szakma előtt.¹ Azonban csak halála után bő egy évtizeddel, Rozsondai Marianne kutatásainak eredményeképpen derült ki róla, hogy egyike volt a 20. század leginkább szakavatott magyar könyvkötőművészeinek.²

Hunyady modern kötéseinek egyik csoportja Itáliával vagy olasz képzőművészeti témákkal foglalkozó műveket takar. A barna bőrkötések azonos stílusban készültek, legfőbb jellemzőjük, hogy az első és a hátsó táblán bőrszjak vannak átbújtatva a gerincet díszítő bordák folytatásaként. Rozsondai Marianne írásaiban öt hasonló, 1938–1940 körül készített kötetet említ.³ Ezek közül az egyik kötésnek a fényképét is közli.⁴

Nemrégiben Kolozsváron felbukkant egy példány a Hunyady által készített kötések fent említett csoportjából. A Román Nemzeti Könyvtár egyik felszámolt raktárából került egy bukaresti antikváriushoz, tőle pedig a kolozsvári Akadémiai Antikvárium vásárolta meg.⁵

A barna egész bőr kötés Fustel de Coulanges: *La Cité Antique* népszerű művének párizsi, Hachette-féle 1927-es kiadását tartalmazza. A gyűjtőknek készült kiadvány velin papírra nyomott, számozott

¹ HUNYADY József: *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*. Bp. 1937.

² ROZSONDAI Marianne: *A könyvkötőművész Hunyady József (1907–1983)*. = Művészettörténeti Értesítő (45.) 1996. 1–2. sz. 83–88. ill.; Uő.: *A könyvkötés művészetének rövid története*. Bp. 2004. 79–81.

³ ROZSONDAI Marianne recenziója VEKENE, Emile van der: *Reliures des XVIIe et XVIIIe siècles conservées à la Bibliothèque Nationale de Luxembourg* (Luxembourg, 2000. Bibliothèque Nationale, 276 l., ill.) című könyvről. = Magyar Könyvszemle (118.) 2002. 1. sz. 107.

⁴ ROZSONDAI Marianne: *i. h.* 1996. (2. jegyzet) 8. kép.; Uő.: *i. m.* 2004. (2. jegyzet) 31. kép.

⁵ Bár a címlapról kimosták a Román Nemzeti Könyvtár pecsétjét, a 251. és 464. oldalakon megtalálható az ovális pecsét „România Biblioteca Națională” felirattal.